

TÜRK SİYASAL HAYATINDA BİR MUHALİF İSİM VE HAREKET: PRENS SABAHATTİN VE MESLEK-İ İÇTİMA

Murat KILIÇ*

ÖZET

Bir reform ve çağdaşlaşma programı olan Meslek-i İçtima akımı 1900'lerin hemen başından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar dönem dönem etkili olmuş bir fikir akımıdır. Akımın fikir temelleri Prens Sabahattin tarafından atılmış ve Meslek-i İçtima onun fikirleri etrafında gelişmiştir. Sabahattin ilm-i içtima, Adem-i merkeziyet ve Teşebbüs-i şahsi gibi kavramları Osmanlı toplumuna uyarlayarak bir reform programı oluşturmaya çalışmıştır. Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye karşı ortaya çıkan muhalefetin fikri önderliğini yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Meslek-i İçtima, Adem-i Merkeziyet, Teşebbüs-ü Şahsi, Ahrar Fırkası.

ABSTRACT

Meslek-i İçtima as a reform and modernization program had been effective in the beginnings of the 1900's till early years of the Republic. Basis of movement established by the Prince Sabahattin. Sabahattin had tried to adapt some notions such as Social Sciences, Federalism, liberalism to the Ottoman society. Also he had assumed the intellectual leadership of the opposition against to Union and Progress in the constitutional period.

Key Words: Prince Sabahattin, Social Sciences, Federalism, Liberalism, Ahrar Party.

GİRİŞ

Türkiye'nin çağdaşlaşma tarihi yaklaşık üç asırlık süreci kapsar. Bu süreçte Batı yakalanmaya çalışılmış ve bunun için girişilen faaliyetler ilk önce ıslahat daha sonra ise muasırlaşma, asrileşme ve son olarak da garplılaşma olarak isimlendirilmiştir¹. İsmi ne olursa olsun bu süreç içerisinde yer alan reformcular, aydınlar ve devlet adamları bir tek amaca odaklanmışlardır. Bu amaç yıkılan bir topluma kalkınma reçeteleri sunmak

* SDÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, mkilic@sdu.edu.tr

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Yayınları, Ankara, 2002, s.79.

ve toplumu tekrar ayağa kaldırmaktı. Amaç bir olmasına rağmen yöntemlerde farklılıklar görülebiliyordu.

Meşrutiyet dönemine kadar reformcular ve reform programları hakkında herhangi bir tanıma ihtiyaç duyulmamış; ancak bu dönemde bu akımlar siyasi bir özellik kazanmış ve belli isimlerle anılır olmuşlardır. Bunlardan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar en popülerleri ve bilinenleri olmuşlardır. Oysa bunların dışında bazı akımlar da ortaya koydukları görüşlerle ilgi görmeye layıktırlar. Bu akımlardan biri de önderliğini Prens Sabahattin'in yapmış olduğu *Meslek-i İçtima* akımıdır.

Kelime olarak *Sosyal Sistem* anlamına gelen *Meslek-i İçtima* 1908'den sonra adem-i merkeziyet ve teşebbüs-ü şahsi taraftarları için kullanılmaya başlanılmıştır. Bu döneme ait bir akım gibi gözükmekteyse de fikri temelleri 1900'lerin başında Prens Sabahattin tarafından atılmış ve onun fikirleri doğrultusunda gelişmiştir.

Meslek-i İçtima akımı dönemin genel karakterine uygun olarak bir muhalefet hareketi şeklinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, diğerlerinden farklı olarak o güne kadar hiç işlenmemiş fikirler ortaya atarak çağdaşlaşma sürecinde kendine has bir yere oturmuştur. İttihat Terakki dönemi diye bilinen tek parti döneminde de muhalefeti fikirleri etrafında toplamıştır. Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet dönemini anlamak için sadece İttihat ve Terakkiyi incelemek yeterli değildir. Onun karşısındaki hareketler de dönemin anlaşılmasında bize yardımcı olacaktır.

Meslek-i İçtima akımı, ortaya koyduğu reform programı ile yenileşme tarihi, kuruluşundan itibaren bir muhalefet hareketi olarak kalması itibari ile de siyasi tarihe konu olabilecek bir vakıa olması nedeni ile incelenmesi gereken fikir ve muhalefet hareketidir. Bu muhalefet hareketini ele alırken önce hareketin lideri Prens Sabahattin'in hayatı ve fikirleri, daha sonra da hareketin Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemlerdeki durumu ele alınacaktır.

A. PRENS SABAHATTİN'İN HAYATI VE FİKİRLERİ

Meslek-i İçtima akımının temelleri 1900'lerin başında Prens Sabahattin tarafından atılmış ve bu doğrultuda gelişmiştir. Bu yüzden bu muhalefet hareketini daha iyi analiz edebilmek için her şeyden önce hareketin lideri olan Prens Sabahattin'in hayatı ve fikirlerine göz atmak uygun olacaktır.

1. Prens Sabahattin'in Hayatı

Mehmet Sabahattin, yaygın olarak kullanılan ismi ile Prens Sabahattin, 1877 yılında İstanbul'da doğdu. Sarayın damadı olan Mahmut

Paşa ile Sultan Abdülmecid'in kızı, II. Abdülhamid'in de kız kardeşi olan Seniha Sultan'ın oğludur. Aslında Osmanlı saray hiyerarşisinde şecerede baba tarafı belirleyici olduğundan dolayı prens değil, sultanzadedir². Ancak muhtemelen Niyazi Berkes'in iddia ettiği gibi prens unvanını Avrupa'da bir itibar elde etmek için kullanmıştır³.

Mahmut Paşa, sarayın damadı olmasının yanı sıra II. Abdülhamid'in yakın arkadaşıdır. Ancak daha sonra Ali Suavi'nin önderliğini üstlendiği Çırağan Sarayı Vakasına⁴ adı karıştığı gerekçesi ile adalet nazırı olduğu kabineden azledilir. Bir yalıda gözetim altında tutulur. Bu süre içerisinde Mahmut Paşa'nın ana meşgalesi oğulları Sabahattin ve Lütfullah efendilerin eğitimidir. Sabahattin bu eğitim sırasında dönemin önde gelen entelektüellerinden Doğu ve Batı kültürünü öğrenir. Fransızca'ya hâkimiyeti dikkat çekicidir. Doğa bilimlerine özellikle kimya, biyoloji, astronomi ve tıbbı karşı ciddi bir ilgisi vardır⁵. Diğer yandan yirmi yaşında İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini okumaktadır. Bu da Sabahattin'in sosyal bilimlerdeki kapasitesini göstermesi açısından önemli bir veridir⁶.

1899'da kendine karşı bir suikast girişiminde çeken Mahmut Paşa oğullarıyla birlikte Paris'e kaçır. Paşa, Abdülhamit istibdadına karşı Jön Türk Hareketi içinde yer alma kararındadır. Prens Sabahattin'in siyasi faaliyetleri de bu kaçışla birlikte başlayacaktır.

Prens Sabahattin, buradaki faaliyetlerinin ardından meşrutiyetin ilanı ile birlikte İstanbul'a döner. Ancak zaman gösterir ki Fransa'ya kaçış nedeni olan Abdülhamid istibdadının yerini İttihat Terakki istibdadı almıştır. 1909'da tekrar yurt dışına kaçan Sabahattin 1918'e kadar siyasi ve bilimsel aktivitelerini yurt dışında sürdürür. 1918'de İttihat ve Terakki İktidarının düşüşünden sonra ikinci kez yurda döner. Osmanlılık kavramına olan bağlı devam etmekle birlikte Milli Mücadeleye destek verir. Ancak 1924 yılında hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılmasına yönelik kanun uyarınca Türkiye'yi son kez terk eder. 1924–1948 arasında Avrupa'nın değişik ülkelerinde yaşar. 30 Haziran 1948'de İsviçre'de hayata veda eder⁷.

2. Prens Sabahattin'in Fikirleri

a. İlmî İçtima

Sabahattin'in düşünce sisteminin temeli *Le Play* tarafından kurulmuş olan *Science Social*'dir. *Le Play*'den etkilenerek oluşturduğu fikri yapıya *İlmî*

² Kaan Durukan, "Prens Sabahattin ve İlmî İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.145.

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.389.

⁴ Bu olay ve Ali Suavi için bkz. Enver Ziya Kara, *Osmanlı Tarihi*, C.V

⁵ Nezahat Nurettin Ege, *Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmî Müdafaa*, İstanbul, 1977, s.35

⁶ Durukan, *a.g.m.*, s145.

⁷ Durukan, *a.g.m.*, s145.

İçtima adını vermiş ve bu onun fikirlerinin alt yapısını oluşturmuştur. Sabahattin, İlmi İçtima'ya şöyle bir açıklama getirmiştir:

“Bir cemiyeti ıslah edebilmek için önce o cemiyetin içtimai bünyesini tanımalı. Bu bünye içerisindeki farkları belirlemeli. Bunu yapmadan ıslahat programları çizmeye kalkmak dümensiz bir gemiyle seyahate çıkmaya benzer. Bunu başarmanın -içtimai bünyenin tanımlanması ve farklarının belirlenmesinin- tek yolu İlmi İçtimadır.”⁸

Sabahattin'in Le Play Sosyolojisine ilgi duymaya başlaması ve İlmi İçtima fikrinin kendisinde gelişmesi Le Playci düşünürlerden ve aynı zamanda Sabahattin'in yakın dostu olan *Edmond Demolins*'in en önemli kitabı olarak kabul edilen ve daha sonra *Anglo Saksonların Eshab-ı Faikiyeti Nedir?* adıyla Türkçe'ye de tercüme edilen eseri ile gerçekleşmiştir⁹. Demolins, bu kitapta Sabahattin'in genel olarak benimsediği bir görüşü ortaya koyuyordu. Bu görüşteki ana nokta iki toplum tipinin belirlenmesidir. Bunlar *communauties* (kamucu, İştiraki) ve *particularist* (bireyci, ferdi) toplum tipleridir. Birinci tip toplumda kişi değil aile, kabile klan ya da devlet gibi zümreler üstünlüktedir¹⁰. Bu tür topluluklar her şeyi devlet kapısından bekleyen, müstehlik ve sorumsuz, kendi kendini idare edemeyen fertlerden oluşmaktadır. Böyle bir topluluğun insanların hürriyetleri kendilerine gayet dar bir hareket alanı bırakıldığı için çok azdır. Merkezi iktidar, ferdi hürriyet alanını dilediği şekilde kısar, fertleri baskı altında tutar. Bu tür topluluklar Batı karşısında yavaş yavaş hayat sahnesinden silinmeye, Batı tarafından massedilmeye, bir çeşit Batılılaşmaya mahkûmdurlar. Bu tip toplum tek kelime ile Doğu'dur. İkinci tip toplumda ise sosyal yapının temeli ferttir ve ferdi gayretlerdir. Hususi hayatın temeli şahsi teşebbüstür. Hususi hayat umumi hayata hâkimdir. Merkezi otorite sınırlanmış veya parçalanmıştır. Kuvvetler ayrılığı, mahalli idare veya adem-i merkeziyet gibi siyaset prensipleri, toplum hayatının dayandığı temeller haline gelmiştir. Fert geniş bir hürriyet alanına sahiptir. Kısaca aktif bir vatandaş olan fert, sosyal yapının mimarıdır. Bu tür toplum Batı'dır¹¹. Bu görüşler ışığında Sabahattin az gelişmişliğin coğrafyasını Asya, Doğu ve Güney Avrupa, Afrika ve Güney Amerika olarak çizer. Sabahattin, bu görüşü benimseyerek, Osmanlı toplumunun çağdaşlaşmasına uyarlamaya çalışmış ve ayrımı yapılan iki tipin adı olarak da *Tecemmüi* ve *İnfiradi* terimlerini kullanmıştır¹².

⁸ Hilmi Ziya Olken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.336.

⁹ M. Şükrü Hanioglu, "Osmanlı Devleti'nde Meslek-i İçtima Akımı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.382.

¹⁰ Berkes, *a.g.e.*, s.389.

¹¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.80.

¹² Berkes, *a.g.e.*, s.390

Sabahattin esas meselenin Osmanlı'nın içinde bulunduğu tecemmüi toplumdaki infiradi topluma geçmesi olarak belirlemiş ve bunun yolunun da hür bireyler yetiştiren bir eğitim sisteminin kurulmasından geçtiğini savunmuştur.

b. Teşebbüs-ü Şahsi

Teşebbüs-ü şahsi yani özel teşebbüs fikri için Sabahattin'in İlmi içtima fikrinin bir tamamlayıcısı ya da zorunlu sonucudur denilebilir. Çünkü bu fikir ile amaç olarak gösterdiği kamucu toplumdaki ferdi topluma geçişin metodu tespit edilmiştir.

İngiltere örneğini takip eden Sabahattin toplumlar için bir burjuva sınıfının rolünün önemini görmüş. Bu sınıfın gelişimi ise Avrupa'daki gibi özel teşebbüsün desteklenmesi ile gerçekleşebilir fikrine varmıştır. Bu aynı zamanda yukarıda da belirttiğimiz gibi kamucu anlayıştan ferdi anlayışa geçişin önemli bir safhasını oluşturmaktadır.

Toplum sınıflandırılmasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Toplumunu Asya ve Doğu tipi bir toplumdur. Batı uygarlığını ve ekonomik sistemini yaratan toplum tipinin karşıtıdır. Tanzimat ıslahatı ile bu toplum yerine Batı tipi bir ekonomi ve bir infiradi (ferdi) toplum yaratılacağı sanılıyordu. Oysa Sultan Mahmut zamanından Abdülaziz zamanına kadar ıslahat adı altında yapılanlar bu toplum tipini kaldırmak yerine devam ettiren ve nihayet II.Abdülhamit zamanında daha şiddetlendiren tedbirler olmuştur. Oysa Batı toplum ve ekonomisinin temeli bireycilik, liberalizm, özel teşebbüs, parlâmentarizm ve kapitalizmdir. Bu toplumlarda rejimi ekonomik sınıfların çıkarları belirler, bunlar arasında girişim özelliği ve rekabet hüküm sürer. Osmanlı'da ise özellikle Abdülhamid Devri diğer toplumcu Asya tipi devletlerde olduğu gibi hükümdar, bürokrasi ve militarizm üstün güçlerdir, sınıflar yoktur. Üstün güçler yarattıkları mekanizmalarla bireyin özgürlük ve girişim ruhunu köreltirler, özel mülkiyete koyulan sınırlamalarla ekonomik girişimlerle meydana gelebilecek sermaye birikimini olanaksızlaştırır. Eğitim sisteminden yönetim sistemine kadar bütün devletsel kurullar ona göredir¹³.

Bu anlayışın sonucunda ise toplum içinde yükselmenin, statü sahibi olmanın ya da en basitinden zengin olmanın tek yolu devlette bir görev edinmek anlayışı doğmuş ve Osmanlı bir Kamu devleti haline gelmiş ve devlet bir kazanç kapısı haline gelmiştir. Bu ise girişimcilik ruhunun gelişmesini önüyor ve insanları pasif uyrukluğa mahkûm ediyordu¹⁴. Bu da ferdi toplumun özelliği taban tabana zıt düşen bir durumdu.

¹³ Berkes, *a.g.e.*, s.391.

¹⁴ Doğan Özlem, "Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 459.

Teşebbüs-ü şahsinin ya da diğer bir deyişle ferdiyetçi toplumun önündeki bir diğer engel ise bireyin toplumda önemli bir rol alması fikrini hiç işlememiş olan pozitivistimin "ben sen yok biz varız" şeklinde gelişen anlayışının Osmanlı'da hâkim ideoloji haline gelmesidir. Gerçi Özellikle Tanzimat'tan itibaren bireyin ortaya çıkarılması gereği üzerinde durulan bir konu olmuştur ama bu alandaki gelişmenin sınırlı olmasına karşın bireyi toplum içinde eriten pozitivism daha etkili olmuştur. Ayrıca servetin büyük çapta memuriyet ile kazanıldığı bir toplumda, bunun yerine özel girişimciliği savunmak o dönem için büyük bir radikalliktir¹⁵. Nitekim Prens Sabahattin ve Meslek-i içtimai akımı bunu yapmakla hem yoğun bir muhalefete maruz kalmıştır.

Prens Sabahattin Anglosakson toplumların gelişiminin bir ayağı olan fertçilik ve şahsi teşebbüsü Osmanlı'da özellikle Müslümanlar arasında geliştirilmesi ve memuriyetçilik anlayışının yerini alması kalkınmanın bir yolu olarak görmüştür denilebilir.

c Adem-i Merkeziyet

Bir merkezden değil, bir teşekkülün kendi kendini yönetmesi anlamına gelen adem-i merkeziyet Prens Sabahattin'in belki de en çok tartışılan fikridir denilebilir. Öyle ki bu fikir Prense karşı o kadar tepki yarattı ki diğer fikirleri bu kadar tartışılmadı. Aslında bu fikrin temelleri ilk kez Mithat Paşa'da görülmekle birlikte Sabahattin'in fikirlerinde geniş yer tutmuş¹⁶ ve Meslek-i içtimai akımı mensuplarının ortak ideolojisi haline gelmiş ve yaygın olarak tartışılmıştır.

Adem-i merkeziyetten Sabahattin'in kastettiği idari merkeziyetsizliktir. İmparatorluğun geniş toprakları ve memuriyetçilikten doğan hantal yapıyı dikkate alarak merkezi otoriteye yetkin bir şekilde yapılamayan yerel yönetim, adalet, maliye gibi işlerin ilgili bölgenin yaşayanları tarafından üstlenilmesi gerekliliğini savunan Sabahattin, bu sürecin işlenmesi halinde tebaanın yönetime katılımı ve devlet görevlilerini sıkı kontrolünün mümkün olacağına değinir. Üstelik yöre halkı bölgenin sorunlarını yakından bildiğinden, en etkili çözümü de onlar üreteceklerdir¹⁷.

İmparatorluğun hantal ve geniş yapısının yanı sıra Sabahattin bu sistemi azınlıkların imparatorluk bünyesine uyumu için şart olduğunu ve bu sayede Batının direkt müdahalesini önleyerek Şark Meselesinin kökünün de kurutulacağı inancındadır¹⁸.

¹⁵ Hanioglu, a.g.m., s.383.

¹⁶ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.72.

¹⁷ Durukan, a.g.m., s.154.

¹⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1964, s.71.

Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet ile kastettiğinin kesinlikle muhtariyet olmadığı konusundaki açıklamalarına rağmen, bu düşünce muhalifleri tarafından etnik unsurlara verilen bir prim olarak algılanmıştır¹⁹. İleride işleneceği gibi aynı algılamının azınlıklar için de geçerli olduğu söylenebilir. Oysaki Prens Sabahattin'in amacı sorunların yerinde çözümü yani köylere kadar uzanan bir mahalli yönetim sistemi içerisinde toplumun kendi sorunlarını belirlemesi ve bunların çözümü için karar alma yetisinin topluma verilerek bölgesel ve etnik hoşnutsuzlukların önüne geçmektir diyebiliriz.

B. Meslek-i İçtima Akımının Teşkilatlanma ve Siyasallaşma Süreci

Meslek-i içtima akımının teşkilatlanması ve siyasallaşması aslında Prens Sabahattin'in fikirlerinin kendisine taraftar bularak siyasi bir platformda dile getirilmesi sürecidir. Zaten çalışmaya konun olan Meslek-i İçtima Akımının bu adı alması yani bir akım haline gelmesi Prens Sabahattin'in kişisel fikirleri etrafında gerçekleşmiştir. Bu süreci İkinci Meşrutiyet öncesi ve sonrası şeklinde iki bölüme ayırmak mümkündür.

1. İkinci Meşrutiyet Öncesi

İkinci Meşrutiyet öncesi dönemde Prens Sabahattin'in fikirlerini İkinci Abdülhamid'e karşı olan muhalefet içinde dile getirme fırsatı buldu. Bu rejime karşı siyasal planda ilk başkaldırı olan Jön" Türk hareketi içerisinde yer aldı.

Abdülhamid, yönetimine karşı o dönemde başlıca üç kaynaktan gelen siyasal nüveleşme doğmuştu. Birincisi yüksek okullardaki gençler arasında başlayan gizli cemiyet kurma akımı; İkincisi, üyelerinin çoğu ordu subaylarından gelmekle birlikte ordu dışındakileri de içine alan gizli komiteler, cuntalar; üçüncüsü Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmalarıdır²⁰. İşte Prens Sabahattin'in ilk kez bir muhalif" olarak ortaya çıkışı bu üçüncü grup muhalefet içinde gerçekleşmiştir. 1901'de kardeşi ile birlikte Kahire'de bir beyanname yayınlamış ve Abdülhamid yönetimine karşı ilk faaliyetim gerçekleştirmiştir. Bu beyannamede kendi kavimleri adına hürriyet isteyen temsilcileri Yıldız Sarayına karşı birlik olmaya çağırırken esas maksadının amaçları ve çıkarları bir olan ancak Abdülhamid rejimi sebebiyle bunları dile getiremeyen Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt ve Musevi Osmanlı vatandaşlarının bir araya gelerek yeni kurulacak hükümeti birlikte tesis etmelerini sağlamak olarak belirtiyordu²¹. Bu beyanname I. Jön Türk

¹⁹ Hanioglu, *a.g.m.*, s.384.

²⁰ Berkes, *Çağdaşlaşma*, s.382.

²¹ Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul, 1954, s.23-24.

Kongresinde Sabahattin'in azınlıkların desteğini almasında etkili olduğu söylenebilir.

Kahire'deki bu faaliyetinden sonra Prens Sabahattin'i İkinci ve daha etkin olarak I. Jön Türk Kongresinde görüyoruz.

a. Jön Türk Kongresi

Bu kongre imparatorluğun bütün milletlerinin ve muhaliflerinin katılımıyla, Jön Türkler arasındaki hizipleşmeler ve azınlıkların değişik istek ve faaliyetleri doğrultusunda, yapılacak ıslahat konusunda bir orta yol bulma düşüncesiyle 1902'de Paris'te toplandı²².

Kongrede halledilmeye çalışılan ana problem "bir ihtilal sonunda yıkılması istenen Abdülhamit rejiminin yerine ne gibi fikirler ve müesseseler konacaktır?" sorusuna cevap bulmaktı. Bu soruya iki gruptan cevap gelmişti. Ahmet Rıza Beyin lideri olduğu İttihat ve Terakkiciler merkezîyetçi bir Meşrutiyeti savunurken, Prens Sabahattin ve taraftarları federatif bünyeli bir devletin kurulmasını istiyorlardı²³.

Kongredeki ayrılık sadece amaçlar konusunda değil metotlar konusunda da yaşanıyordu. Ahmet Rıza ve İttihatçılar sadece propaganda ile devrim yapılamayacağını, bunun için askeri kuvvetlerinde devrime katılması gerekliliğini vurguluyorlardı. Prens Sabahattin ve onu destekleyen azınlıklar, devrimin başarıya ulaşabilmesi için kısmi bir yabancı (İngiliz) desteğinden söz ediyorlardı. Özellikle Ermenilerin ortaya attığı bu görüşe İttihatçılar kesin olarak karşı çıktı²⁴.

Jön Türklerin II. Abdülhamid'e karşı giriştikleri mücadelenin amacı ve izlenecek yöntem konusunda anlaşamamaları, bu birleşik cephe muhalefetini bölmüştü. Prens Sabahattin'in kongreden sonra 1906'da kurduğu *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* ile bölünme resmîyet kazanmış oldu²⁵. Bu noktadan sonra Prens Sabahattin fikirlerini bu cemiyet bünyesinde dile getirecek ve Meslek-i İçtima akımının temsilcisi haline gelecektir.

b. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti

1902 Birinci Jön Türk Kongresinin en mühim neticesi Abdülhamid'e karşı olan muhalefetin kesin olarak ikiye ayrılmasıydı. Kongreden hemen

²² Eric Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s.133.

²³ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İBÜ Yayınları, İstanbul 2003, s.61.

²⁴ Sina Aksin, *Türkiye Tarihi*, C.IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.S. 176.

²⁵ Zürcher, *ag.e.*, s.133.

sonra Prens Sabahattin ve taraftarları, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini(TŞAMC) kurmuşlardır²⁶.

Cemiyetin programına bakıldığında Prens Sabahattin'in fikirlerinin yoğun etkisini görmek mümkündür. Devlet yönetiminde "Adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet(özgürlüklerin genişletilmesi) idaresini öngören Cemiyet programı buna dayanak olara Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesini²⁷ göstermiş ve bunu uygulamayı amaçlamıştır. Bunun dışında yerel yönetimlerin şekli, güvenliği gibi konulara değinilirken, 5. Maddede hangi kavme mensup olursa olsun kişilerin aynı hukuka tabi olması gerekliliği vurgulanmıştır. İktisat alanında ise vergilerin toplanılmasında eşitlik ilkesi esas alınmış, özel mülkiyetin korunması da programda yer almıştır²⁸.

Prens Sabahattin'in fikirleri ve cemiyet programı bir arada düşünüldüğünde Cemiyetin siyasi iktidarın toplum üzerindeki baskısını, belli hukuk kuralları dâhilinde kısıtlamak yönündeki adem-i merkeziyet prensibine dayalı idâri anlayış ile memurların kalabalık bir memur kütlesinin oluşturduğu durağan yapının yerine girişimci karakterde bir burjuva sınıfının oluşturduğu aktif bir iktisadi yapının tesisini öngören, şahsi teşebbüse dayalı ekonomi prensibini benimsediği söylenebilir.

Cemiyetle ilgili bir başka husus ise cemiyetin görüşlerini dile getiren ve aynı zamanda cemiyetin resmi yayın organı gibi çalışan "Terakki Dergisi"dir. 1906'da kurulduğu Paris'te yayınlanan bu aylık dergi iki yıl kadar yayınlanmıştır. Terakki sadece haber vermekle kalmamış, Edmond Demolins'den tercümele, çeşitli imzalar tarafından yazılan makaleler yayınlamıştır. Prens Sabahattin'in daha sonra yazdığı eserlerinin temelinde de burada yayınlanan makaleleri bulunmaktadır²⁹. "Adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi taraftarlarının görüşlerinin yayıcısı" şeklinde bir mottoyla çıkan dergi muhalifler tarafından tamamen sosyolojik konularla uğraşarak memleket meselelerinden uzak kalmak ve hatta meşrutiyet taraftarı olduğunu bildirmemekle itham edilmiş ve bu alt başlığı "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ve meşrutiyet taraftarlarının görüşlerinin yayıcısı" şeklinde değiştirmiştir³⁰.

TŞAMC'nin *Terakki* aracılığı ile ortaya koyduğu fikirler, gençler, azınlıklar ve tüccarlar arasında taraftar bulmuştur. Ayrıca rakibi olan İTC gibi bu cemiyet de imparatorluğun çeşitli bölümlerindeki ve sürgünde dağılmış Türkler arasında sempatanlar buldu. Özellikle Asya Türkiye'sinde

²⁶ Tütengil, a.g.e., s.26.

²⁷ Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesi: *Vilayatın usul-i İdarisi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaijkaidesi üzerine müesses olup deracatu nizamı mahsus ile tayin kılınacaktır.*

²⁸ TŞAMC Programı için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e., s.234-235.

²⁹ Tütengil, a.g.e., s.27.

³⁰ Hanioglu, a.g.m., s.383.

Erzurum, İzmir, Alanya ve Şam'da şubeleri açıldı. İstanbul'da *Cemiyet-i İnkılâbiye*, TŞAMC'nin fikirlerine benimsedi³¹.

1908'e kadar yurtdışında Meslek-i İçtimanın savunuculuğunu yapan TŞAMC, bu tarihten sonra Meşrutiyetin sağladığı ortamda değişik teşkilatlar ve teşebbüsler altında faaliyetlerini sürdürmüştür.

2. İkinci Meşrutiyet Sonrası

24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanı üzerine bu hareketin yaratıcısı olarak kabul edilen ve kendisine Cemiyet-i Mukaddese şeklinde bir unvan verilen İTC ile TŞAMC üyeleri ülkeye geri dönmüşlerdi. Prens Sabahattin de büyük törenler ve coşkuyla karşılananlar arasındaydı³². İttihat ve Terakki, iktidar partisi olmuş, TŞAMC ise derhal muhalefete geçmiş fakat parti haline gelmeyeceğini bildirmiştir. Bununla beraber, meslek-i içtima akımının bazı partilerin programların mal ettirmiş ve bazı tarafların da bunlara kurucu olarak vermiştir³³.

Artık meslek-i içtima akımı siyasi faaliyetlerini yurt içinde sürdürme imkânı bulmuştu. Bu akım, çeşitli kulüpler aracılığıyla teşkilatlanıp partileşme süreciyle birlikte Türk siyasi hayatında rol oynamaya başlamıştı.

a. Nesl-i Cedit Kulübü

Nesl-i Cedit Cemiyetinin önemi Prens Sabahattin'in ekibin II. Meşrutiyet ortamı içinde, temsilcisi ve devamı olmasından kaynaklanmaktadır. İTC karşısında gelişen bir alternatif hareket olduğu için siyasi hayat içinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Meşrutiyetin ilanı ile Paris'te kurulmuş olan TŞAMC de ülke içine taşınmıştır. Daha önce adı geçen 1907 yılında kurulmuş olan ve cemiyetin İstanbul şubesi durumuna geçen *Cemiyet-i İnkılâbiye* merkezini yenilemişti. Bu dönemde İTC merkezlerini kapatması karşılığında *Cemiyet-i İnkılâbiyeye* birleşme teklifi yapmıştı. Merkezlerinin kapatılmasını kabul etmeyen genç üyeler Paris'ten henüz dönmüş olan Sabahattin'e durumu ve inandıkları doktrinin kamu hayatından silinmesi kuşkusunu anlatmışlardı. Bunun üzerine İTC'nin güçlü döneminde siyasal rekabetten uzak bilimsel ve kültürel alanda Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet akımını sürdürme amacıyla bir kulüp kurmaları kararlaştırılmıştır. *Nesl-i Cedit* bu kuruluşun adı olmuştur³⁴. Nesl-i Cedidciler, prensin manevi önderliği altında çalışacaklarını nizamnamelerinde ve beyannamelerinde açıklamışlar ve Sabahattin'in

³¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırathı, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.201

³² Hanioglu, *a.g.m.*, s.384.

³³ Tunaya, *a.g.e.*, s.106

³⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 399-400

fikirlerine bağlı kalmışlardır. Kulüp üyeleri, gündelik gazetelerde, dergilerde görüşlerini içeren yazılar yazdıkları gibi, broşürler ve çeviriler de yapmışlardır.

Nesl-i Cedid Kulübünün 1908 yılında ve Tunaya'nın ifadesi ile İttihat Terakkinin kutsal sayıldığı bir noktada Paris'ten devralınan bir muhalefeti yaşatmak istediği açıktır. Ancak Meşrutiyetin bunalımlı ortamı içinde, Nesl-i Cedit kulübü umulan etkiyi ve tepkiyi yaratmamıştır. Adı her muhalefet olayına karışan Sabahattin ile bütünleşmesi ona siyasal bir nitelik vermiştir. 1911'de elverişli koşullar altında yeniden çalışmaya başlamak üzere kulüp tatil edilmiştir. Nitekim bu elverişli zaman hiçbir zaman gelmemiş ve kulüp tekrar açılmamıştır³⁵. Diğer yandan bu kulüpte toplanmış olan ekip Ahrar Fırkasında görev almıştır.

b. Osmanlı Ahrar Fırkası

Osmanlı Ahrar Fırkası 1900'lerde Paris'te oluşan ve Melek-i İçtima diye anılan Prens Sabahattinci akımın 1908'de Osmanlı siyasal hayatına girişi olmuştur. Prens'in çevresindeki gençler İTC karşısında bir ağırlık merkezi kurmayı düşünmüşlerdir. İlk girişimciler *Nurettin Feruh* ve *Ahmet Samım Beyler*dir. Sabahattin kendine önerilen parti başkanlığını kabul etmemiştir. Buna karşılık partiye kayıtsız kalmamış ve Paris'teki TŞAMCde yer almış olan *Ahmet Fazlı*, *Mahir Sait Beyler*le *Ferruh Beyi* temasa geçirmiştir. Fırka 1908 Eylül ayı başında kurulmuştur. Parti programı Ferruh Beyin kaleminden çıkmış ancak hazırlanışında Adliye Islahatı için danışman olarak görevlendirilmiş bulunan Fransız *Kont Ostrorog*'un yardımı olmuştur. Kont yabancı siyasi partilerin programlarına ulaşmış ve bunların tercümesini yapmıştır. Bu yüzden ki fırkanın İngiliz siyasi partilerini taklit ettiği ileri sürülmüştür³⁶.

Fırkanın ideolojisi Jön Türkler tarafından daha Paris'te oluşturulmuştur denilebilir. TŞAMC'nin programına yakın fikirler fırkaya egemendir³⁷. Nesl-i Cedid kulübünün de fırkaya katılması ile Ahrarcılar 1900'lerin başındaki Prens Sabahattin'in ortaya attığı tezleri yineleyerek İttihatçıların karşısında yerlerini almışlardır. Yani bir muhalefet partisi konumuna gelmişlerdir. Dana önceki bölümlerde görüldüğü üzere bu tezlerin başında Osmanlı Ülkesindeki etnik unsurlara eşitlik tanınması ve giderek yerinden yönetime dayanan bir siyasal düzenin kurulması geliyordu³⁸.

Prens Sabahattin gibi Ahrar Fırkasına hakim olan bu fikir İttihatçıların tepkisini çekmiş ve Parti bölücülükle suçlanmıştır. Bununla

³⁵ Tunaya, *Partiler*, s.401.

³⁶ Tunaya, *Partiler*, s.144.

³⁷ Tunaya, *Partiler*, s.150.

³⁸ Tunaya, *Partiler*, s.145.

birlikte Sabahattin Ahrar Fırkasında da istediğini elde edememiştir. İlk başarısızlık 1908 genel seçimlerinde yaşanmıştır, Parlamente'ya temsilci sokamayan fırka ancak sonradan partiye geçen *Rıza Nur* gibi isimler ve azınlık mebusları aracılığıyla fikirlerini mecliste duyurmaya çalışmıştır³⁹.

Her ne kadar kabul etmemiş olsa da, en azından manevi lideri olduğu Ahrar Fırkasında da Sabahattin Abdülhamit Döneminde yaşadığı istibdadın bir benzerinin İttihat ve Terakki yönetiminde yaşamıştır. Daha sonra 31 Mart vakasında payı olmak ile suçlanan Ahrar Fırkası kapatılmıştır⁴³. Prens Sabahattin de 31 Mart' Vakası ile ilişkisi olduğu gerekçesi ile gıyabında idama mahkûm edilir ve yine yurt dışına çıkar⁴⁰.

Gerek mesleki içtima akımının ses bulduğu Ahrar Fırkasının kapatılması, gerekse Sabahattin'in yurt dışına kaçması ve 1913'te İttihat ve Terakki'nin ülkede tek parti yönetimi kurması sonucunda bir muhalefet ideolojisi olarak kabul edilen meslek-i içtima kamuoyunda fazla gündeme gelmemiştir diyebiliriz.

3. Mütareke ve Cumhuriyet Dönemi

I.Dünya Savaşının Osmanlı'nın mağlubiyeti ile sonuçlanması, imparatorluk kamuoyunda büyük değişikliklere neden oldu. Tek parti durumunda ülkeyi beş sene süreyle yöneten İttihat ve Terakki taraftarları hiçbir alanda seslerini çıkaramaz duruma gelirken onlara muhalif olan siyasal çevrelerle düşünce hareketleri büyük bir faaliyet içine girdiler. Bu hareketlerin başında yurt dışından ülkeye tekrar dönen Prens Sabahattin ve meslek-i içtima akımını söyleyebiliriz⁴¹. Sabahattin Türkiye'ye döner dönmez İttihat ve Terakki döneminde yasaklanan *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı eserini yayınladı⁴². Kitapta 1906'dan beri üzerinde durduğu fikirleri yineliyor ve Meslek-i içtimanın üstünlüklerinden bahsediyordu.

Mütareke döneminde bu düşüncenin taraftarları İstanbul'da *Meslek-i İçtima* adında bir dernek kurmuşlar ve aynı isimle bir dergi yayınlamaya başlamışlardır. Kurucu *Mehmet Ali Şevki* Sabahattin'in eski bir arkadaşıdır⁴³. Onun gayretleri ile kurulan dernek ve yayımlanan dergi sayesinde, söz konusu düşünceler üniversite öğrencileri ve hocaları arasında hızla yayılmaya başladı⁴⁴. Gene aynı kişiler tarafından yayımlanan *Müşahede* isimli bir derginin söz konusu dönemde çıkarılması ve kamuoyunda oldukça yaygın tartışmalara neden oluşu, meslek-i içtima akımının herhangi bir baskı

³⁹ Tunaya, *Partiler*, s.149.

⁴⁰ Durukan, *a.g.m.*, s.155.

⁴¹ Hanioglu, *a.g.m.*, s.385.

⁴² Durukan, *a.g.m.*, s.149.

⁴³ Ülken, *a.g.e.*, s.335.

⁴⁴ Ülken, *a.g.e.*, s.335.

altında olmadan daha rahat çalışabileceği ve daha geniş kitlelere hitap edebileceği düşüncesini destekler nitelikte bir gelişme olarak algılanabilir.

1924'te Sabahattin'in yasal zorunluluktan dolayı ülkeyi terk etmesi ve Mehmet Ali Şevki Bey'in sağlık problemlerinden dolayı çalışmalarını yarıda bırakmasından sonra, *İhsan Sungu, Avni Başman, Nafi Atuf ve Ali Haydar Beyler, Terbiye* adında bir dergi çıkarmışlar ve sınırlı da olsa Meslek-i İçtima akımını savunmuşlardır⁴⁵.

SONUÇ

Prens Sabahattin ve önderliğini yaptığı Meslek-i İçtima akımı II. Meşrutiyet döneminin diğer aydınları ve fikir akımları gibi *bu ülke nasıl kurtulur?* sorusuna cevap aramış ve ortay koyduğu belli prensipler çerçevesinde bunun cevabını vermeye çalışmıştır. Bu prensipler o güne kadar görülen ve o dönemde ortaya çıkmış görüşlere nispeten daha radikal ve orijinal fikirler olarak dikkat çekmiştir.

Ancak bu orijinallik bu akımın başarısızlığında ya da sönük kalmasında da önemli bir rol oynamıştır. Yani fikirlerinin orijinal kısımları aynı zamanda akımın zaafalarını da teşkil etmiştir. İmparatorluğun yüzyıllardır süren merkezi yapısının gözden geçirilmesi ve bunun yerine yerel yönetime dayalı federatif bir yapı öngörmesi bu akımın daima bölücülükle suçlanmasına yol açmıştır. Nitekim Akımın adem-i merkeziyet anlayışı iyi anlaşılmadığı takdirde dönemin şartları ve İmparatorluğun çok unsurlu yapısı düşünüldüğünde bu gerçekten tehlikeli bir fikir gibi görülebilir.

Öte yandan bir kamu devleti olan ve memuriyetin büyük öneme sahip olduğu bir yapı içerisinde ferdi girişimciliğin savunulması da akımın aldığı tepkilerin ve belki de başarısızlığının nedenleri arasında gösterilebilir.

Ancak bunlardan daha da önemlisi Osmanlı toplumundan tamamen farklı bir yapıya sahip Anglosakson toplumuna ait kalkınma modelinin Osmanlı toplumuna uygulanmaya çalışılması esas problemi teşkil etmiştir. Bu Prens Sabahattin'in ve Meslek-i İçtimacıların tarih ve sosyoloji bilgileri ve görüşlerini tartışmaya açmaya yetecektir.

Bütün bu zaaflarına rağmen bu fikirler özellikle İttihat Terakki döneminde muhalefetin bulunduğu ortak bir payda haline gelmiştir. Bu belki de akımın tek kısmi başarısıdır. Tabii bu başarı ve başarısızlık ifadeleri hemen belirtilmeli ki dönemin şartları ve akımın hedeflerine ulaşip ulaşamaması bakımından yapılan bir değerlendirme sonucunda kullanılacak kavramlardır. Hedefi çok daha büyük olmasına rağmen

⁴⁵ Hanioglu, a.g.m., s.386.

Osmanlı toplumu ve devlet yapısı üzerinde ciddi bir etkiye sahip olamamış, bir reform projesi ve bir muhalefet hareketi olarak varlık göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Aksin, Sina, Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti (1600-1908), C.3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- , Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Durukan, Kaan, *"Prens Sabahattin ve ûm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.143-155.
- Ege, Nezahat Nurettin, Prens Sabahattin, Hayatı ve timi Müdafaları İstanbul, 1977.
- Hanioglu, M.Şükrü, *"Osmanlı Devleti'nde Meslek-i İctima Akımı"* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.382-386.
- Karpat, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- , Osmanlı Modernleşmesi, İmge Yayınları, Ankara, 2002,
- Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945.
- Lewis, Bemard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1964.
- Özlem, Doğan, *"Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.452-464.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler(1876-1938), İBÜ Yayınları, İstanbul, 2003.
- , Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- , Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İBÜ Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tütengil, Cavit Orhan, Prens Sabahattin, İstanbul 1954. Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2002.
- Zürcher, Eric Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.